

Recenzja poprawionej pracy doktorskiej mgr Andrzeja Hornowskiego
pt. „Uwarunkowania ekonomiczne, społeczne i środowiskowe determinujące stan i perspek-
tywy rozwoju drobnych gospodarstw rolniczych w centralnej i wschodniej Polsce”

1. Podstawa prawna

Podstawą prawną przygotowanej recenzji jest uchwała Rady Wydziału Nauk Ekonomicznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie – pismo Dziekana Wydziału z dnia 1 października 2020 r. oraz przepisy ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym (Dz. U. z 2017 r. poz.1789), w związku z art. 179 ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. *Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o Szkolnictwie Wyższym i Nauce* (Dz. U. 2018 poz. 1669).

2. Ogólna charakterystyka rozprawy

Na wstępie chciałbym zaznaczyć, że przedmiotowa recenzja pracy doktorskiej mgr Andrzeja Hornowskiego jest już drugą moją recenzją tej dysertacji, ponieważ w pierwszej recenzji z dnia 21.08.2019 r. wyraziłem pogląd, iż przedłożona do oceny praca nie powinna stanowić podstawy do ubiegania się o nadanie stopnia naukowego doktora nauk ekonomicznych, wnioskując jednocześnie o jej poprawę. Stąd też w drugiej recenzji będę także odnosił się do uwag zawartych w pierwszej recenzji.

Praca doktorska mgr Andrzeja Hornowskiego została napisana pod kierunkiem dr hab. inż. Andrzeja Parzonko, prof. SGGW oraz dr inż. Tomasza Kondraszuka (promotor pomocniczy) w Katedrze Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. W dysertacji tej mgr Andrzej Hornowski postawił sobie za cel określenie stanu i warunków determinujących funkcjonowanie drobnych gospodarstw rolnych w centralnej i wschodniej Polsce w latach 2005-2017, a także kierunków ich rozwoju.

Podtrzymuję opinię, którą zawarłem w swojej pierwszej recenzji, iż rozważania zawarte w pracy doktorskiej mgr Andrzeja Hornowskiego łączą w sobie aspekty poznawcze oraz aplikacyjne oraz są istotne z uwagi na fakt, że pomimo wielu pozytywnych przemian, jakie dotychczas dokonały się w rolnictwie i na obszarach wiejskich Polski, struktura agrarna naszego kraju nadal pozostaje rozdrobniona i zróżnicowana regionalnie. Duża liczba drobnych gospodarstw rolnych oraz często ich niska wydajność i efektywność stanowią przeszkody w modernizacji sektora rolnego. Z uwagi na dominację ilościową oraz realizowaną działalność w sferze rolniczej i pozarolniczej pełnią one jednak istotne funkcje, zwłaszcza społeczne i środowiskowe, stąd też wszelkie próby zgłębienia omawianej problematyki uznać należy za potrzebne, również w kontekście kształtowania polityki rolnej na szczeblu krajowym i Unii Europejskiej.

3. Cele i hipotezy badawcze

Głównym celem pracy doktorskiej było „*określenie stanu i warunków determinujących funkcjonowanie drobnych gospodarstw rolniczych w centralnej i wschodniej Polsce w latach 2005-2017 z projekcją na lata następne*”. Dla zrealizowania tak postawionego celu określono cele szczegółowe sformułowane w następujący sposób:

- *Rozpoznanie kryteriów wyodrębnienia drobnych (małych) gospodarstw rolniczych w literaturze przedmiotu,*
- *Poznanie i przedstawienie realizowanej polityki w zakresie drobnych gospodarstw rolniczych, w ramach obowiązującej Wspólnej Polityki Rolnej w latach 2005-2017,*
- *Identyfikacja zewnętrznych i wewnętrznych czynników warunkujących prowadzenie działalności rolniczej i pozarolniczej w drobnych gospodarstwach rolniczych w Polsce,*
- *Określenie czynników sprzyjających i ograniczających rozwój drobnych gospodarstw rolniczych (w opinii producentów rolnych),*
- *Identyfikacja wykorzystania wsparcia ekonomiczno-organizacyjnego w ramach WPR otrzymywanej przez drobne gospodarstwa rolnicze w Polsce w latach 2005-2017,*
- *Nakreślenie potencjalnych kierunków zmian w drobnych gospodarstwach rolniczych w centralnej i wschodniej Polsce.*

Problemy badawcze, które podjęte zostały w pracy doktorskiej zostały w miarę jasno określone. Autor zaplanował kolejne etapy postępowania badawczego, a przyjęta metodyka i konstrukcja pracy doktorskiej służyć miała weryfikacji trzech hipotez badawczych, które sformułowane zostały w następujący sposób:

- *W grupie gospodarstw rolniczych posiadających do 15 ha w centralnej i wschodniej Polsce, przeważały podmioty nieprowadzące działalności rolniczej,*
- *Systemy wsparcia finansowego, adresowane w latach 2005-2017 do drobnych gospodarstw rolniczych nie stymulowały przemian agrarnych w centralnej i wschodniej Polsce,*
- *Dostępność miejsc pracy poza rolnictwem w największym stopniu determinuje kierunki zmian w potencjale i strukturze produkcji drobnych gospodarstw rolniczych.*

4. Tematyka i struktura pracy

Wybór tematu przedstawionego w pracy doktorskiej jest właściwy, a rozprawa pozwala uporządkować dotychczasową wiedzę wzbogacając ją o nowe elementy, przez co posiada potencjalne walory aplikacyjne dla kształtowania unijnej i krajowej polityki rolnej.

Struktura pracy doktorskiej jest przejrzysta, a cała praca liczy w sumie 287 stron maszynopisu. Jest więc ona nieco krótsza od pierwotnej wersji doktoratu. Rozprawa złożona jest z pięciu rozdziałów, podsumowania i wniosków, bibliografii, aneksów, a także spisu tabel, wykresów, rysunków i schematów. Jest ona dość dobrze udokumentowana, a także oparta na analizie pozycji literatury przedmiotu, w tym również tej napisanej w języku angielskim. W strukturze dysertacji można wyróżnić trzy zasadnicze jej części: metodyczną, teoretyczną oraz empiryczną.

Praca doktorska mgr Andrzeja Hornowskiego rozpoczyna się rozdziałem metodycznym pt. „Zagadnienia wstępne”. W rozdziale tym zaprezentowane zostało m.in. uzasadnienie podjęcia w pracy badanej problematyki, cel rozprawy, zadania i hipotezy badawcze, wykorzystane w pracy metody badawcze, a także źródła pozyskiwania danych. W części teoretycznej pracy mgr Andrzej Hornowski posłużył się przede wszystkim metodą studiów literaturowych, która obejmowała przegląd literatury krajowej i zagranicznej z obszaru ekonomii i ekonomiki rolnictwa. W przeprowadzonej analizie teoretyczno-empirycznej wykorzystał on liczne metody badawczych, np. metodę obserwacyjną, metodę sondażu diagnostycznego. Działania te miały na celu określenie faktycznego stanu i zmiany liczby drobnych gospodarstw rolnych w centralnej i wschodniej Polsce, a także uwarunkowań, jakie determinują ich funkcjonowanie. W tym

obszarze pracy doktorskiej mgr Andrzej Hornowski wykorzystał dane pierwotne i wtórne. Dane pierwotne pozyskane zostały z poziomu gmin wiejskich, wsi i drobnych gospodarstw rolnych położonych w regionie Mazowsze i Podlasie, wydzielonego w ramach systemu FADN. Natomiast dane wtórne pochodziły z takich źródeł jak np. Główny Urząd Statystyczny, Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Rolników.

Zakres czasowy przeprowadzonych w pracy doktorskiej badań obejmował zasadniczo lata 2005-2017, natomiast badania własne mgr Andrzej Hornowski przeprowadził dla 2005 i 2017 roku. W pracy doktorskiej omówiono również działania, które kierowane były do drobnych gospodarstw rolnych w ramach instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej realizowanych w Polsce. W ujęciu przestrzennym badania dotyczyły regionu Mazowsze i Podlasie, który wydzielony został w ramach systemu FADN (województwo podlaskie, mazowieckie, lubelskie i łódzkie). Wybór zakresu przestrzennego badań został poprawnie uzasadniony.

W recenzowanej pracy doktorskiej wiele kwestii nadal budzi moje zastrzeżenia, które wskazane zostały w pierwszej recenzji, a nie zostały uwzględnione w poprawionej wersji rozprawy. Pierwsza moja uwaga dotyczyła używania określenia „gospodarstwo rolnicze” zamiast „gospodarstwo rolne”. Podtrzymuję opinię, że stosowanie terminu „gospodarstwo rolnicze” niepotrzebnie komplikuje odbiór prezentowanych treści, ponieważ współcześnie powszechnie, zarówno w literaturze ekonomiczno-rolniczej, jak i w praktyce gospodarczej (akty prawne, dokumenty tworzone na różnych szczeblach administracji krajowej i UE, statystyka masowa np. GUS) używane jest pojęcie „gospodarstwo rolne”. Pisemne wyjaśnienia mgr Andrzeja Hornowskiego z dnia 30.06.2020 roku przesłane wraz z poprawioną wersją doktoratu w pełni mnie nie przekonują.

Kolejna moja uwaga dotyczyła zasadności przyjętej przez Autora na potrzeby badań definicji gospodarstwa rolnego, do której odniesiono się w pierwszej hipotezie badawczej opierając ją na definicji stosowanej dla celów fiskalnych (płatnicy podatku rolnego, s. 10, przypis nr 28). W swoich wyjaśnieniach zawartych w piśmie z dnia 30.06.2020 roku, mgr Andrzej Hornowski stwierdza, iż generalnie dla celów pracy doktorskiej przyjął definicję gospodarstwa rolnego proponowaną przez GUS. Na podstawie wyjaśnień Autora, jak też treści pracy doktorskiej można zatem wnioskować, że posługuje się on w pracy różnymi definicjami gospodarstwa rolnego, co w mojej ocenie z metodycznego punktu widzenia jest działaniem niepoprawnym. Należy również zaznaczyć, że bardziej szczegółowe wyjaśnienia Autora zawarte w piśmie z dnia

30.06.2020 roku nie zostały uwzględnione w poprawionej wersji doktoratu i nie stanowią integralnej części dysertacji.

Trzecia moja uwaga dotyczyła natomiast nieprecyzyjnego sformułowania kryteriów określających badane gospodarstwa rolne. Odnosi się to szczególnie do ich powierzchni, która w różnych miejscach pracy różnie jest określana. W podpunkcie 1.1.1 Autor opisując rozdrobnioną strukturę agrarną Polski odnosi się do liczby gospodarstw rolnych od 1 do 15 ha UR, po czym w dalszej części rozdziału omawia już gospodarstwa rolne do 15 ha lub do 15 ha UR. Tymczasem w rozdziale trzecim na stronie 82, Autor wyraźnie podkreśla, że badaniom podlegały gospodarstwa rolne o powierzchni od 1 do 15 ha własnych UR. Dla jasności, jednoznaczności i poprawności prowadzonego wywodu przedziały powierzchni powinny zostać ujednoczone, co nie zostało uwzględnione w nowej wersji doktoratu.

Duże zastrzeżenia, wskazane także w pierwszej recenzji, dotyczą przyjętej w pracy doktorskiej metodyki badań, a zwłaszcza kwestii reprezentatywności przeprowadzonych badań własnych. Mgr Andrzej Hornowski na stronie 16 swojej pracy doktorskiej pisze, że „w przeprowadzonych badaniach w celu uzyskania reprezentatywności próby zastosowano losową technikę wyboru próby. W ramach probabilistycznej techniki wyboru próby zastosowano losowanie warstwowe, a zastosowaną cechą warstwującą w przeprowadzonym badaniu była liczba gospodarstw rolniczych do 15 ha zlokalizowanych w gminach wiejskich na obszarze poszczególnych województw regionu FADN „Mazowsze i Podlasie”. Nasuwa się zatem znowu pytanie, czy Autor bada gospodarstwa rolne o powierzchni do 15 ha, czy tak jak wskazał w rozdziale trzecim od 1 do 15 ha własnych UR? Co z przyjętą na stronie 84 pracy doktorskiej definicją drobnego gospodarstwa rolnego? Mgr Andrzej Hornowski wyraźnie wskazuje, że „jako kryteria wyodrębniania drobnych gospodarstw rolniczych przyjął areal od 1 do 15 ha UR oraz wielkość ekonomiczną do 25 tys. euro (<12,5 SO)”. Na stronie 16 pracy doktorskiej czytamy dalej „Cała populacja została podzielona na warstwy na podstawie podobieństwa jednostek – województwa, gminy wiejskie i wsie, a następnie z każdej warstwy wylosowano określoną liczbę jednostek”. Jeszcze raz pragnę zauważyć, że w nowej wersji dysertacji nie wskazano, tak jak o to prosiłem, jednoznacznego sposobu wyliczenia minimalnej wielkości próby, która ma zapewnić reprezentatywność badań. Nie podano również jej wielkości. Autor dysertacji pisze dalej, że „zastosowany schemat losowania umożliwi odniesienie uzyskanych wyników przynajmniej na 3 województwa w wybranym regionie FADN, w których przeprowadzono badania”, podczas gdy we wcześniejszym fragmencie pracy zostało napisane, że badania są reprezentatywne i

dotyczą 4 województw. W poprawionej wersji pracy doktorskiej brak jest dalszego ustosunkowania się do tych kwestii.

Mgr Andrzej Hornowski w poprawionej wersji pracy doktorskiej nie ustosunkował się także do moich wątpliwości dotyczących poszczególnych etapów przeprowadzonego w pracy badania empirycznego, które zostały przedstawione na stronie 14 i 15 dysertacji. Dla porządku je przypomnę:

- Dlaczego wylosowano akurat po 9 gmin wiejskich z czterech badanych województw?
- Czy po redukcji liczby badanych gmin z 36 gmin do 19 gmin zapewniona została reprezentatywność badań?
- Dlaczego z wyodrębnionych gmin wylosowano akurat po 4 wsie, w których przeprowadzono wywiad z sołtysiem danej wsi z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety?
- W jakim stopniu odpowiedzi sołtysów były wiarygodne ? (mam tutaj bardzo duże wątpliwości, czy poszczególni sołtysi dysponują wiarygodną wiedzą dotyczącą zadawanych pytań, zwłaszcza, że dotyczyły one lat 2005 i 2017),
- Czy wielkość ekonomiczna, wskazana w definicji podmiotu badań, była brana pod uwagę jako kryterium wyliczenia minimalnej wielkości próby badawczej ?

W mojej pierwszej recenzji doktoratu wskazałem także zastrzeżenia dotyczące postawionych w pracy hipotez badawczych. W związku z tym, iż mgr Andrzej Hornowski nie dokonał żadnych zmian w tym zakresie, moje zastrzeżenia pozostają takie same jak w pierwszej recenzji. W mojej ocenie hipotezy badawcze pracy doktorskiej w zbyt małym stopniu korespondują z jej tematem, a także głównym celem badań. Pierwsza hipoteza badawcza wskazuje na inną definicję podmiotu badań (gospodarstwa do 15 ha) niż przyjęto w pracy, a jej weryfikacja bazuje w dużym stopniu na opinii sołtysów, tj. opiera się na danych szacunkowych. W mojej ocenie przeprowadzone w dysertacji badania własne mgr Andrzeja Hornowskiego nie są badaniami reprezentatywnymi i nie powinno się ich uogólniać na całą populację, dotyczą one jedynie badanych podmiotów. Stąd też potwierdzenie na bazie przeprowadzonych badań własnych sformułowania zawartego w pierwszej hipotezie uważam za nieuprawnione. Nadal sądzę, że w celu zobiektywizowania weryfikacji drugiej hipotezy badawczej głoszącej, że „*Systemy wsparcia finansowego, adresowane w latach 2005-2017 do drobnych gospodarstw rolniczych nie stymulowały przemian agrarnych w centralnej i wschodniej Polsce*” mgr Andrzej Hornowski powinien dokonać głębszej analizy działań kierowanych do wszystkich drobnych gospodarstw rolnych z badanych województw i zmian, które zaszły w tej grupie gospodarstw w badanym

okresie, aby na tej podstawie zweryfikować drugą hipotezę badawczą. Wyniki przeprowadzonych badań własnych, które nie są reprezentatywne, nie upoważniają do wysuwania tak daleko idących wniosków. Tak jak to już wskazałem w pierwszej mojej recenzji, wnioski płynące z badań empirycznych są również niewystarczające do weryfikacji trzeciej hipotezy badawczej. Nie można na podstawie niereprezentatywnych badań, które dodatkowo przeprowadzone zostały tylko w 19 gminach wiejskich położonych w 3 województwach Polski weryfikować hipotezy badawczej głoszącej, że „Dostępność miejsc pracy poza rolnictwem w największym stopniu determinuje kierunki zmian w potencjale i strukturze produkcji drobnych gospodarstw rolniczych”.

Podtrzymuję swoje stanowisko, że drugi rozdział pracy doktorskiej, mający charakter teoretyczny, jest dobrym wprowadzeniem do głównej części badawczej dysertacji. W rozdziale tym mgr Andrzej Hornowski zaprezentował teoretyczne koncepcje funkcjonowania i rozwoju sektora rolnictwa ze szczególnym uwzględnieniem gospodarstw rolnych. Mgr Andrzej Hornowski w poprawionej wersji doktoratu wprowadził niewielkie zmiany, które nie zawsze są dla mnie do końca zrozumiałe, np. na stronie 24 jest napisane „według kryteriów zaproponowanych przez A. Wosia w 2016 roku funkcjonowało 259,0 tys. podmiotów (...)”, podczas gdy w pierwotnej wersji doktoratu napisano „według danych GUS w 2016 roku funkcjonowało 259,0 tys. podmiotów (...)”. Niemniej jednak w mojej opinii wartością tego rozdziału jest szeroki przegląd literatury przedmiotu dokonany przez Autora oraz poprawne usytuowanie badań w teorii ekonomii, zwłaszcza w kontekście ekonomiki rolnictwa.

Rozdział trzeci pracy doktorskiej, podobnie jak rozdział drugi, ma charakter teoretyczny i dotyczy problemu delimitacji drobnych gospodarstw rolnych. W rozdziale tym zaprezentowano różne definicje „gospodarstwa rolniczego” w polskim systemie prawnym, statystyce masowej, jak i literaturze ekonomiczno-rolniczej. Poruszono także kwestie dotyczącą tego, czym są rodzinne gospodarstwa rolne, a także wskazano kryteria wyodrębniania drobnych i małych gospodarstw rolnych. Podtrzymuję swoją ogólnie pozytywną ocenę tego rozdziału pracy doktorskiej, jednak nadal uważam, że przyjęte przez mgr Andrzeja Hornowskiego do delimitacji drobnych gospodarstw rolnych maksymalne wartości progowe (tj. wielkość obszarowa gospodarstwa rolnego do 15 ha własnych UR oraz wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego do 25 000 euro) w warunkach polskich są zbyt wysokie.

Kolejny, wyróżniający się pod względem objętości, czwarty rozdział pracy doktorskiej dotyczy uwarunkowań, które determinują stan i kierunki rozwoju drobnych gospodarstw rolnych.

W pierwszej części tego rozdziału mgr Andrzej Hornowski zaprezentował skalę i istotę problemu drobnych gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej, a następnie omówił wewnętrzne i zewnętrzne uwarunkowania determinujące zmiany w gospodarstwach rolnych w Polsce. Podtrzymuję swoją opinię z pierwszej recenzji, że w rozdziale tym mgr Andrzej Hornowski w zbyt małym stopniu wyeksponował uwarunkowania ekonomiczne, społeczne i środowiskowe determinujące stan i perspektywy rozwoju drobnych gospodarstw rolnych, które są tematem pracy doktorskiej, a także nie odniósł tych uwarunkowań do badanych województw, tj. województwa podlaskiego, mazowieckiego, lubelskiego i łódzkiego. Poprawiona wersja doktoratu nie zawiera również dokładniejszej charakterystyki rolnictwa i gospodarstw rolnych badanego obszaru. Tak jak już wspomniałem, mgr Andrzej Hornowski powinien w tym rozdziale dokonać również głębszej analizy działań kierowanych do drobnych gospodarstw rolnych z badanych województw oraz zmian, jakie dokonały się w tej grupie obszarowej gospodarstw pod ich wpływem, co pozwoliłoby na bardziej obiektywną ocenę oddziaływania systemu wsparcia finansowego na stymulowanie przemian agrarnych w centralnej i wschodniej Polsce.

W piątym rozdziale pracy doktorskiej mgr Andrzej Hornowski przedstawił wyniki badań empirycznych dotyczących charakterystyki ekonomiczno-organizacyjnej drobnych gospodarstw rolnych z badanych województw, a także zaprezentował determinanty kształtujące ich stan i kierunki rozwoju. Na uwagę zasługują interesujące wyniki badań mgr Andrzeja Hornowskiego, które dotyczyły opinii pracowników gmin, sołtysów oraz właścicieli drobnych gospodarstw rolnych na temat przyczyn rozwoju bądź stagnacji drobnych gospodarstw rolnych w badanych gminach. Podtrzymuję swoją opinię z pierwszej recenzji, że wyniki dotyczące grupowania badanej zbiorowości drobnych gospodarstw rolnych do trzech klastrów, tj. ich podział na gospodarstwa „profesjonalne”, „hobbistyczne” oraz „dwuzawodowe”, a także wykorzystanie metody scenariuszowej do określenia w jakim kierunku może przebiegać rozwój wyodrębnionych grup drobnych gospodarstw rolnych w zależności od zmieniających się uwarunkowań są interesujące. W rozdziale piątym nadal występują jednak pewne nieścisłości w obszarze metodyki przeprowadzonych badań. Na stronie 164 pracy doktorskiej możemy przeczytać: *„W pierwszym etapie wylosowano z regionu FADN „Mazowsze i Podlasie” 33 gminy wiejskie, w których następnie wylosowano po 4 wsie (szczegóły zostały przedstawione w pierwszym rozdziale dotyczącym metodyki badań”*. Podczas gdy w rozdziale pierwszym na stronie 13 wskazano, że takich gmin wylosowano 36. Jak już wielokrotnie podkreślałem w swojej recenzji, w mojej ocenie przeprowadzone badania własne oraz ich wyniki, które zaprezentowane zostały

w rozdziale piątym dysertacji, nie są reprezentatywne. Dotyczą one jedynie sytuacji w badanych 19 gminach wiejskich, tj. w 5 gminach wiejskich położonych w województwie mazowieckim, 5 gminach wiejskich położonych w województwie podlaskim, a także w 9 gminach wiejskich w województwie lubelskim. Należy również podkreślić, że badaniami własnymi ostatecznie nie objęte zostały gminy oraz drobne gospodarstwa rolne i ich właściciele z województwa łódzkiego, które wskazane było również jako obszar prowadzonych badań.

Praca doktorska zakończona została podsumowaniem i wnioskami, w których mgr Andrzej Hornowski odnosi się do postawionych w dysertacji hipotez badawczych, a także prezentuje wnioski i różnego rodzaju uogólnienia. Również w tej części pracy doktorskiej dostrzegam pewnie nieścisłości. Na stronie 214 pracy doktorskiej druga hipoteza badawcza jest trochę zmieniona w stosunku do hipotezy badawczej zaprezentowanej na stronie 10. Stąd też nie wiadomo, którą wersję hipotezy badawczej Autor weryfikował w swojej pracy. Ponadto wskazane przeze mnie mankamenty pracy doktorskiej, a także brak reprezentatywności badań własnych uniemożliwiają w mojej ocenie poprawną weryfikację postawionych w dysertacji hipotez badawczych.

5. Ocena strony formalnej pracy

Strona formalna recenzowanej pracy doktorskiej nie budzi większych zastrzeżeń, a dysertacja napisana jest w miarę jasnym i zrozumiałym językiem. Tak jak już wspominałem, mgr Andrzej Hornowski niepotrzebnie wprowadza do pracy doktorskiej określenie „gospodarstwa rolnicze”, co niepotrzebnie komplikuje odbiór prezentowanych treści, a także w mało precyzyjny sposób posługuje się pojęciem „drobne gospodarstwo rolne”. Generalnie praca doktorska jest poprawnie zredagowana, a technika jej pisania jest zasadniczo poprawna. Poprawiona wersja doktoratu nie jest jednak wolna od pewnych niedociągnięć np. na s. 93, 101, 107, 115, 128, 129, 132, 135, 163, 180, 204, 206, 208. Liczne formy graficznej i tabelarycznej prezentacji danych znajdujące się w pracy wykonane zostały generalnie poprawnie, ale ich formatowanie budzi czasami zastrzeżenia. Praca doktorska mgr Andrzeja Hornowskiego posiada jednak zasadniczo wystarczający poziom formalny.

6. Wnioski końcowe

Podsumowując przedstawione wyżej uwagi stwierdzam, że w poprawionej wersji pracy doktorskiej mgr Andrzeja Hornowskiego występują nadal liczne mankamenty i niejasności. Dotyczą one zarówno hipotez badawczych, które w zbyt małym stopniu korespondują z tematem pracy doktorskiej, a także głównym celem badań, jak też przeprowadzonych w dysertacji badań własnych, które nie są w mojej ocenie badaniami reprezentatywnymi. Stąd też weryfikację na bazie przeprowadzonych badań własnych sformułowanych hipotez badawczych uważam za nieuprawnioną. W pracy doktorskiej w zbyt małym stopniu wyeksponowano również uwarunkowania ekonomiczne, społeczne i środowiskowe determinujące stan i perspektywy rozwoju drobnych gospodarstw rolnych, które są tematem dysertacji, ponadto mgr Andrzej Hornowski nie odniósł tych uwarunkowań do badanych województw, tj. województwa podlaskiego, mazowieckiego, lubelskiego i łódzkiego. Pragnę podkreślić, że pomimo możliwości poprawy pracy doktorskiej mgr Andrzej Hornowski w większości z tej możliwości nie skorzystał i odniósł się do moich uwag w osobnym piśmie (pismo z dnia 30.06.2020 r.).

Recenzowana praca doktorska posiada pewne cechy oryginalnego rozwiązania problemu naukowego, a mgr Andrzej Hornowski wykazał się w niej dość dobrą ogólną wiedzą teoretyczną z obszaru badanej problematyki. Uwzględniając jednak wcześniej sformułowane uwagi, odnoszące się zwłaszcza do warstwy metodycznej pracy, wyrażam opinię, że mgr Andrzej Hornowski nie posiada wystarczających umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Mając powyższe na uwadze, stwierdzam, że przedłożona wersja rozprawy doktorskiej mgr Andrzeja Hornowskiego pt. *”Uwarunkowania ekonomiczne, społeczne i środowiskowe determinujące stan i perspektywy rozwoju drobnych gospodarstw rolniczych w centralnej i wschodniej Polsce”* nie spełnia wymogów ustawowych stawianych pracom doktorskim. Na tej podstawie wnioskuję do Rady Wydziału Nauk Ekonomicznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie o niedopuszczenie mgr Andrzeja Hornowskiego do dalszych etapów postępowania doktorskiego i publicznej obrony.

Dariusz Zmija